

ПОНЯТТЯ «ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ» У ЗІСТАВЛЕННІ З ІНШИМИ ПОНЯТТЯМИ У СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

У статті розглядаються принципи та загальні фактори, які становлять теоретичну основу для семантико-когнітивного дослідження художнього втілення поняття «лінгвокультурний типаж». Також розгляд цього питання передбачає аналіз дослідницьких підходів відповідних наукових галузей – лінгвокультурології, гендерної лінгвістики, лінгвоперсонології, а також визначення переваг когнітивного підходу – до тлумачення поняття «лінгвокультурний типаж» з метою встановлення його кореляції у системі гуманітарних наук із такими поняттями, як «тип», «концепт культури», «гендерний стереотип», «мовна особистість», «модельна особистість» та ін.. Оскільки, говорячи про інтеграцію гуманітарного знання сьогодні, загальновідомим фактором в обґрунтуванні актуальності тих чи інших наукових проектів у лінгвістиці є її тісна взаємодія з такими науками, як психологія, соціологія, літературознавство, культурологія та ін.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж, концепт культури, гендерна лінгвістика, гуманітарні науки, культурологія, кореляція, стереотип, мовна особистість.

Русакowa A. B. Понятие «лингвокультурный типаж» в сопоставлении с другими понятиями в системе гуманитарных наук. В статье рассматриваются принципы и общие факторы, которые составляют теоретическую основу для семантико-когнитивного исследования художественного воплощения понятия «лингвокультурный типаж». Также обзор этого вопроса предполагает анализ исследовательских подходов соответствующих научных отраслей – лингвокультурологии, гендерной лингвистики, лингвоперсонологии, а также определение преимуществ когнитивного подхода – к толкованию понятия «лингвокультурный типаж» с целью установления его корреляции в системе гуманитарных наук с такими понятиями, как «тип», «концепт культуры», «гендерный стереотип», «языковая личность», «модельная личность» и др.. Так, говоря об интеграции гуманитарного знания сегодня, общезвестным фактором в обосновании актуальности тех или иных научных проектов в лингвистике является ее тесное взаимодействие с такими науками, как психология, социология, литературоведение, культурология и др.

Ключевые слова: лингвокультурный типаж, концепт культуры, гендерная лингвистика, гуманитарные науки, культурология, корреляция, стереотип, языковая личность.

Rusakova A. V. The Concept of "Linguocultural Type" in its Correlation with Other Concepts in the Humanities System. This article deals with the principles and general factors that make the theoretical basis for semantic-cognitive study of an artistic expression concept "linguocultural type". In order to complete this task, there was done a survey on theoretical research papers about a key concept of linguistics – "linguocultural type", which research papers in modern linguistics are gaining popularity. Along with this, the article proves and determines what linguistics is and what place it occupies in the paradigm of linguistic sciences. The article describes a series of existing approaches and the classification, which is usually used in the study of "linguocultural type" concept. The comparison of the "linguocultural type" concept with basic concepts of modern scientific paradigms in system of humanities enables the understanding of its more detailed and the most accurate modern interpretation. Also, the studying of this question involves an analysis of research approaches in relevant scientific fields – cultural linguistics, gender linguistics, linguistic personology and determination of the cognitive approach benefits – the interpretation of the concept "linguocultural type" in order to establish its correlation with concepts such as "type", "cultural concept", "gender stereotype", "linguistic identity", "model person", etc., in the humanities system. So, speculating about the humanities system integration today, a well-known factor in justifying the relevance of certain research projects in linguistics is its close cooperation with such sciences as psychology, sociology, literary studies, cultural studies, etc. Since, the theory of linguocultural types is a development of the linguistic identity theory within linguistics as a science; it also synthesizes the achievement of linguistics, literature, sociology, psychology and cultural studies that is why it may be studied from the point of any humanitarian sciences paradigm of knowledge.

Keywords: linguocultural type, cultural concept, gender linguistics, humanities, cultural studies, correlation, stereotype, language personality.

Мета та завдання статті визначаються специфікацією та детермінацією ключового поняття лінгвокультурології «лінгвокультурний типаж», який, в свою чергу, є доволі спорідненим із суміжними з ним галузями гуманітарних наук. Таким чином, необхідно:

- надати чітку характеристику та визначити це поняття;
- розглянути схожості та відмінності у випадках його кореляції з іншими гуманітарними та лінгвістичними термінами.

Предметом статті є лінгвокультурологічне поняття «лінгвокультурний типаж» та його кореляція зі спорідненими з ним поняттями «концепт культури», «гендерний стереотип», «мовна особистість», «модельна особистість», «амплуа», «імідж», тощо. **Об'єктом статті** є огляд та аналіз теоретичної бази лінгвокультурології з метою тлумачення одного з базових

понять цієї науки, а саме – лінгвокультурний типаж, та з'ясування, яке місце він займає у новітніх наукових парадигмах системи гуманітарних наук.

Аналітичний огляд теоретичного матеріалу з проблеми характеристики поняття «лінгвокультурний типаж» та його кореляції з іншими, схожими з ним поняттями у парадигмі гуманітарних наук, був би неможливий без загального визначення поняття науки лінгвокультурології, її положень та проблем, якими вона займається.

За В. М. Телія зазначимо, що лінгвокультурологія як один із головних напрямів сучасної лінгвістики, що формується в рамках антропологічної парадигми, має орієнтуватись на культурний фактор у мові та мовний фактор у людині [Телія 1996]. Звідси, ключовим поняттям лінгвокультурології є поняття про людину в її культурі та мові. Так, як зазначає лінгвіст В. М. Шаклеїн відомий своїми працями у цій галузі, однією з найбільш актуальних проблем лінгвокультурології сьогодення є проблема адаптації людини в оточуючому її культурному просторі, який на теперішній час є досить складним і суперечливим. Основною та не завжди усвідомленою дослідниками проблемою лінгвокультурології, на думку науковця, був і залишається пошук механізмів взаємодії мови та культури [Шаклеїн 2008]. Надалі постає питання про необхідність визначення категоріального апарату лінгвокультурології, тобто набору базових понять, які в сукупності характеризують модель лінгвокультурної реальності. Отже, загальний поняттєвий апарат цієї науки формують наступні базові поняття: народ, мова, національна мова, цивілізація, менталітет, тип культури, звичаї та ін. Найбільш важливими поняттями лінгвокультурології, за допомогою яких може бути представлена та проаналізована культурна інформація в мовних одиницях, є: культурні концепти та лінгвокультурні типажі, а звідси – їх репрезентації, номінації, денотації та конотації.

Що стосується головного поняття лінгвокультурології «лінгвокультурний типаж», який вже стає об'єктом наукового дослідження багатьох учених (Е. О. Дженкова, О. О. Дмитрієва, В. І. Карасік та ін.), то в теорії лінгвокультурології цим терміном позначається «різновид культурного концепту, змістом якого виступає розповсюджене уявлення про певний соціально-історичний тип особистості, що символізує ту чи іншу культуру, наприклад, російський інтелігент, німецький офіцер, американський ковбой, англійський аристократ» [Карасик, Ярмахова 2006, с. 6]. Надалі пропонуємо розглянути кореляцію лінгвокультурного типажу з іншими термінами галузі гуманітарного знання.

Так, розглянемо поняття «концепт культури», яке є ключовою одиницею лінгвоконцептології, посиленій інтерес науковців до якої було відзначено наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.. Вона, як ніяка інша лінгвістична дисципліна, чітко відображає головне призначення мови, тому що саме мова будується на фундаменті значення слова, а концепти й є тими найбільш значущими для культури смислами, заради вербалізації яких існує мова. Але необхідно зазначити, що відомі лінгвокультурологи, як і лінгвоконцептологи, єдині в тому, що «лінгвокультурний концепт» та похідні від нього поняття, зокрема, «лінгвокультурний типаж», хоча і взаємовизначають один одного, але при цьому національно-культурний зміст, все ж таки, більш властивий концепту культури, оскільки він є емоційно-маркованим і втілюється в певних тактиках мови та поведінки індивіда [Карасик, Ярмахова 2006, с. 24-25]. Отже, хоча концепт культури і корелює з поняттям «лінгвокультурний типаж», вони не є рівнозначними, оскільки лінгвокультурний типаж є лише одним із підходів до вивчення мовної особистості, а концепт культури – це ментальна одиниця, яка детермінована національною культурою і свідомістю етнокультурної спільноти і реалізована в мові.

Лінгвокультурний типаж також корелює з поняттям «гендерний стереотип», яке надалі пропонуємо розглянути більш детально. Під тлумаченням цього поняття, за визначенням О. В. Рошки у статті «Гендерні стереотипи в сучасному суспільстві», розуміємо загальноприйняті у суспільстві погляди на притаманні чоловікам і жінкам моделі поведінки,

де у стереотипах чоловічої та жіночої ролі поведінки відображаються певні суспільні очікування [Рошка 2013, с. 2]. Також, кажучи про сучасну гендерну лінгвістику, як самостійну науку, необхідно зазначити, що відомі дослідники цієї галузі (І. С. Кльоцина, Р. Г. Петрова, О. В. Рошка та ін.) виділяють різні групи гендерних стереотипів. Так, І. С. Кльоцина виділяє стереотипи: маскулінності / фемінінності; закріплення сімейних і професійних ролей відповідно до статі; пов'язані з уявленнями про те, що жіноча праця має переважно виконавський та обслуговуючий характер, а чоловіча – керівний і творчий [Кльоцина 2009]. Проаналізувавши дослідження з гендерології, робимо висновок про те, що гендерні стереотипи, які мають лінгвокультурну специфіку, є частиною національних соціокультурних стереотипів, утіленням національно-культурних знань, уявлень, ідей і традицій. Вони відображають гендерні (маскуліні / фемініні) особливості бачення світу, які притаманні носіям певної мови та культури, виступаючи джерелом інформації як про національну культуру, так і про простір національної гендерної лінгвокультури. Саме цей факт і дозволяє розглядати фактор гендеру у руслі лінгвокультурології. На відміну від гендерного стереотипу, лінгвокультурний типаж – це складник лінгвокультурної концептосфери, який структурує загальноприйнятні характеристики певного типажу особистості, що є найбільш поширеними в тому чи іншому суспільстві, але лінгвокультурний типаж не залежить від будь-яких гендерних характеристик особистості – маскулінності та фемінінності, які б могли його диференціювати. У той же час ці обидва поняття – лінгвокультурний типаж і гендерний стереотип – мають одну спільну рису – оціночність, завдяки якій вони створюють загальну систему ціннісних орієнтирів у суспільстві та існують у ньому.

На підґрунті розвитку проблеми співвідношення мислення та мови, а саме цим і займається психолінгвістика та її представники: В. П. Беянін, А. А. Залевська, В. П. Глухов, С. І. Куранова, О. О. Леонтєв та ін., в останні два десятиліття ХХ ст. складається нова наука – когнітивна лінгвістика. Її предметом є особливості засвоєння й обробки інформації за допомогою мовних знаків [Попова, Стернин 2001, с. 4-15]. Одним із питань когнітивної лінгвістики, яке привертає увагу лінгвістів, є проблема мовної особистості.

Термін «*мовна особистість*», який був уперше використаний В. В. Виноградовим у книзі «О художественной литературе» та увійшов у науковий обіг наприкінці 80-х рр. ХХ ст., після публікації книги Ю. М. Караулова «Русский язык и языковая личность» у 1987 р., розтлумачують під кутом багатьох аспектів мови і саме тому під мовною особистістю розуміють: а) будь-якого носія мови, охарактеризованого на основі аналізу здійснених ним текстів із точки зору використаних у цих текстах системних засобів цієї мови для відображення бачення ним навколишньої дійсності (картини світу) і для досягнення визначених цілей у цьому світі; б) найменування комплексного способу опису мовної здібності індивіда, що поєднує системне уявлення мови з функціональним аналізом тексту [Караулов, Чулкина 2008, с. 7].

Хоча лінгвокультурний типаж й співвідноситься з поняттям «*мовна особистість*», вони не є рівнозначними, так як перше поняття є лише одним із підходів до вивчення мовної особистості та може мати як позитивну, так і негативну оцінку, а друге поняття – це загальна особистість, якій притаманні суто індивідуальні особливості мови та мовлення. Загалом, використовуючи термін «лінгвокультурний типаж», акцентують увагу, по-перше, на культурно-діагностичній значущості типізованої особистості для розуміння відповідної культури, і по-друге, на вивченні цієї особистості з позицій лінгвістики (з урахуванням визначення, вираження й опису відповідного концепту, який втілено в мові) [Карасик, Дмитриева 2005, с. 5-25].

Як результат різнобічного вивчення мовної особистості, виникає самостійна дисципліна – лінгвоперсонологія, про яку вперше в своєму науковому дослідженні згадує відомий мовознавець В. П. Нерознак та яка є суміжною дисципліною з

лінгвокультурологією. Так, за визначенням В. І. Карасіка та дослідників лінгвокультурної Волгоградської школи, лінгвоперсонологія – це самостійний напрям мовознавства, який вивчає теорію мовної особистості та об'єктом дослідження якого є суб'єкт і його мовна поведінка [Карасик, Ярмахова 2006]. Термінологічний апарат лінгвоперсонології містить низку термінів, які позначають поняття, суміжні з поняттям «мовна особистість», серед яких відзначимо такі, як «*модельна особистість*», «*імідж*» і «*амплуа*».

Термін «*модельна особистість*» розуміємо, за визначенням В. І. Карасіка, як типовий представник певної етно-соціальної групи, який диференціюється специфічними характеристиками вербальної / невербальної поведінки та виводимої з неї ціннісної орієнтації. Багато характеристик цього терміну принципово розходяться в мовній свідомості тих, хто відносить себе до відповідного типу модельної особистості, та тих, хто протиставляє себе цьому типу [Карасик 2002, с. 10–11]. Порівнюючи поняття «*модельна особистість*» та «*лінгвокультурний типаж*», можна знайти чимало спільних рис, головна з яких – це вплив цих понять на загальну культуру суспільства чи нації в цілому. Щодо відмінностей, то тут виявляємо наступне: модельна особистість є хоча й прототипним образом, але його межі вельми варіативні, не чіткі, лінгвокультурний типаж – це доволі чіткий, типізований концепт.

У низці термінів, що співвідносяться з поняттям «*лінгвокультурний типаж*», фігурує поняття «*імідж*». У мовознавстві, як і в інших сферах, існує багато визначень цього поняття та підходів до його класифікації й типології. Так, відомий фахівець в області прагмалінгвістики та теорії комунікації Г. Г. Почепцов визначає «*імідж*», як «*знаковий заміник складного та поглибленого портрету людини, що відображає його основні риси або ті риси, які хочуть на нас спроектувати*» [Карасик 2005, с. 12-13]. За спостереженнями В. І. Карасіка, думку якого ми цілком поділяємо, лінгвокультурний типаж має певні точки перетину з іміджем, відрізняючись від останнього багатомірністю та відносною об'єктивністю. Якщо імідж формується свідомо, будучи інструментом для обробки громадської думки, то типаж виникає стихійно в результаті розвитку суспільства, а в своєму редукованому варіанті типаж може, навіть, перетворитися на імідж. Сукупність типажів є зліпком культури, а сукупність іміджів являє собою певний інструментарій для впливу на адресата, і хоча він містить характеристики окремої культури, вони є виключно суб'єктивними [Карасик 2005, с. 14].

Розглядаючи наступний термін лінгвоперсонології, а саме «*амплуа*», зазначимо, що він прийнятий у театральному середовищі й означає спеціалізацію актора на виконанні ролей, подібних за своїм типом. Як зазначає В. І. Карасік, в узагальненому тлумаченні це поняття синонімічно поняттю «*роль*», хоча надалі науковець пояснює, що встановлюючи відмінності між роллю й амплуа, можна сказати, що роль є маскою та задана зробити ззовні шаблон поведінки, у той час як амплуа являє собою освоєну актором, наділену емоційними переживаннями та олюднену роль, яку впізнають глядачі [Карасик 2005, с. 10]. Крім того, набір амплуа досить обмежений, у той час як ролі варіюються нескінченно. Ознака типізованості стосовно образу людей об'єднує поняття «*лінгвокультурний типаж*» і «*амплуа*», але ці два поняття розрізняються за ознаками свідомого емоційно забарвленого вибору та сфер поведінки.

Висновки / результати і перспективи подальшого дослідження. Різноманітний спектр розгляду понять, споріднених із поняттям лінгвокультурного типажу в новітніх наукових парадигмах, зокрема, у когнітивній та гендерній лінгвістиці, лінгвоперсонології та лінгвокультурології, демонструє, що головною характеристикою будь-якої особистості є встановлення ціннісних орієнтирів її індивідуальної поведінки. Підсумовуючи все вищевикладене, зазначимо, що теорія лінгвокультурних типажів являє собою розвиток теорії мовної особистості в рамках лінгвокультурології та синтезує в собі досягнення лінгвістики, літературознавства, соціології, психології та культурології, а звідси може бути розглянута під

кутом будь-якої з наук гуманітарної парадигми знання, що уможливило подальші дослідження з цієї теми.

Література

- Карасик В. И. Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажи. / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 310 с.
- Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
- Карасик В. И., Дмитриева О. А. Лингвокультурный типаж: к определению понятия // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажи. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 310 с.
- Карасик В. И., Ярмахова Е. А. Лингвокультурный типаж «английский чужак». – М.: Гнозис, 2006. – 240 с.
- Караулов Ю. Н., Чулкина Н. Л. Русская языковая личность : интегративный аспект в условиях межкультурных коммуникаций : уч. пособие. // Ю. Н. Караулов, Н. Л. Чулкина. – М., 2008. – 139 с.
- Клецина И. С. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И.С. Клециной. – СПб. : Питер, 2009. – 496 с.
- Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Монография. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 168 с.
- Рошка Е. В. Гендерные стереотипы в современном обществе // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 19-20 квітня 2013 р. / Відп. за вип. В.В. Опанасюк. – Суми : СумДУ, 2013. – Ч.3. – С. 2-6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/30648/1/Roshka_gender%20stereotypes.pdf
- Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и культурный аспекты. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 228 с.
- Шаклеин В. М. Русская лингводидактика : история и современность : Учеб. пособие. – М. : РУДН, 2008. – 209 с.

УДК 811.111'06'27

СОЛОГУБ Л. В.

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИКИ АПЕЛЮВАННЯ ДО АВТОРИТЕТУ В НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ЕКОЛОГІЇ)

Статтю присвячено дослідженню тактики апелювання до авторитету у сучасному науково-дидактичному дискурсі в галузі екології. Проаналізовано різноманітні способи реалізації даної тактики (цитати, посилання на авторів та їхні праці, згадування політичних, громадських та релігійних діячів, організацій з охорони навколишнього середовища). Встановлено, що зазначені засоби сприяють розширенню картини світу адресата шляхом експліцитного впливу на його інтелектуальну сферу.

Ключові слова: науково-дидактичний дискурс, адресант, адресат, тактика апелювання до авторитету, картина світу, цитата, посилання, текст-носії, текст-джерело

Сологуб Л. В. Способы реализации тактики апелляции к авторитету в научно-дидактическом дискурсе (на материале современных учебников по экологии). Статья посвящена исследованию тактики апелляции к авторитету в современном научно-дидактическом дискурсе в сфере экологии. Проанализированы различные способы реализации данной тактики (цитаты, ссылки на авторов и их работы, упоминание политических, общественных и религиозных деятелей, организаций охраны окружающей среды). Установлено, что анализируемые способы помогают адресанту расширить картину мира адресата способом эксплицитного влияния на его интеллектуальную сферу.

Ключевые слова: научно-дидактический дискурс, адресант, адресат, тактика апелляции к авторитету, картина мира, цитата, ссылка, текст-носитель, текст-источник, эксплицитный

Solohub L. V. Means of Expressing Tactic of Appealing to Authorities in Scientific-Didactic Discourse (on the Basis of Modern Textbooks on Ecology). The given article is dedicated to the problem of expressing the tactic of appealing to authorities in scientific-didactic discourse in the sphere of ecology. Since this type of discourse comprises the features of scientific, didactic and ecological discourses, its communicative purpose is twofold: to provide professional knowledge to the addressees and to shape their eco-friendly attitudes towards environment. Emphasis on the ecological problems makes an addresser and an addressee as members of one communicative society. The given tactic via quotations, references, mentioning political, governmental and religious leaders, and organizations working with environmental issues implies the following pragmatic function – producers address to authorities' thoughts to express the necessity of information in an explicit or implicit manner, thus increasing their position in the recipient's eyes when the latter trusts the message transmitted to him. Citation and references help an addresser illustrate the information with the facts from other authors' works, expand it and show his attitude towards the problem. Bibliography references help an addressee with the future detailed comprehension of the material. Mentioning leaders and organizations working with environmental issues helps students understand that ecological problems are of global concern nowadays as an awareness of international events, population trends, health and living conditions, and environmental quality are essential for educated people. The means of expressing the tactic of appealing to authorities are richly illustrated with the examples taken from the modern textbooks on ecology published in the USA.